

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 2. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Jezsuiták a kora újkori Pozsonyban
H. Németh István, Fazekas István, Frederik Federmayer,
Kádár Zsófia és Kökényesi Zsolt írásai

Bácsatyai Dániel
Személyi összeköttetések a *Curia Romana* és a magyar
egyház között a 13. század közepén

Erdélyi Gabriella
„Nem leszen mostoha anya...”
Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész
mostohacsaládjában

Szabó Dániel műveinek bibliográfiája

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 2. szám

OKTATÁS, FELEKEZETEK ÉS VÁROSI TÁRSADALOM. JEZSUITÁK A KORA ÚJKORI POZSONYBAN	
Kökényesi Zsolt • Szerkesztői előszó	169
H. Németh István • Pozsony centrális szerepköreinek hatásai és jellegzetességei a magyarországi városhálózatban	171
Fazekas István • A katolikus egyház helyzete és intézményrendszere a kora újkori Pozsonyban	201
Frederik Federmayer • A jezsuita iskolákban végzett diákok és karrierlehetőségeik a Magyar Királyság 17. századi fővárosában	215
Kádár Zsófia • A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században	237
Kökényesi Zsolt • A pozsonyi jezsuita kollégium diáklétszám-változásai a 17–18. században	283
TANULMÁNYOK	
Bácsatyai Dániel • Személyi összeköttetések a <i>Curia Romana</i> és a magyar egyház között a 13. század közepén. Pármai Albert és Bánca István	299
Pap Norbert – Fodor Pál – Kitanics Máté – Morva Tamás – Szalai Gábor – Gyenizse Péter • A mohácsi Törökdomb	325
Erdélyi Gabriella • „Nem leszen mostoha anya...” Érzelmi gyakorlatok egy 17. századi református lelkész mostohacsaládjában	347
ÉLETMŰ	
Szabó Dániel (1946–2017) műveinek bibliográfiája Összeállította: Pótó János	365

A KATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETE ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERE A KORA ÚJKORI POZSONYBAN

FAZEKAS ISTVÁN

.....
THE POSITION AND INSTITUTIONAL NETWORK OF THE CATHOLIC CHURCH
IN EARLY MODERN PRESSBURG
.....

The study aims to explore the network of ecclesiastical institutions in the city of Pressburg, the new capital of the Hungarian Kingdom, in the middle third of the seventeenth century. Although the majority of the city's population had adopted the Protestant faith, the medieval ecclesiastical infrastructure survived the changes basically unharmed. There continued to function the collegiate chapter with its provost and fourteen canons, as well as the cloisters of the Marian Franciscan friars and Poor Clares. The main reason for that was the emergence of Pressburg as the capital of the Hungarian Kingdom, the life of which was consequently influenced not only by the local community and its elite, but also by the government institutions settled there, and the members of the national political elite who acquired lands in its neighbourhood. The network of Catholic institutions in the city provided a strong support for the early activities of the Society of Jesus.

Keywords: Pressburg [Bratislava/Pozsony], secular and regular clergy
.....

A tanulmány célja a kora újkori Magyar Királyság fővárosává váló Pozsony korabeli egyházi intézményrendszerének bemutatása a 17. század középső harmadára – a jezsuiták megtelepedésének évtizedeire – koncentrálva. A téma érdekes módon a rendelkezésre álló gazdag forrásanyag ellenére nem váltott ki sem a magyar, sem a szlovák történettudomány képviselői körében túl nagy érdeklődést.¹ A vizsgálódás kiindulási pontjaként érdemes egy pillantást vetni a késő középkori pozsonyi egyházi struktúrára.² A város középkori egyházi életének meghatározó eleme a prépostból és tizennégy stallumból álló, Szent Mártonról vagy másképpen Üdvözítőről elnevezett társaskáptalan volt, amelynek

---

Fazekas István, egyetemi docens, kutatócsoport-vezető, ELTE BTK, Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék. A dolgozat létrejöttét az NKFIH K 116116 számú, „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” projekt tette lehetővé.

- ¹ Némi érdeklődés legfeljebb a jezsuita rend jelenléte iránt nyilvánult meg. Erre vonatkozólag lásd Kádár Zsófia jelen számbeli tanulmányának megfelelő helyét.
- ² Összefoglalóan a város történetére lásd Emil Portisch: *Geschichte der Stadt Bratislava-Pressburg*. I–II. Pressburg–Bratislava, 1933.; *Dejiny Bratislavy*. Ed. Vladimír Horváth – Darina Lehotská – Jan Pleva. Bratislava, 1982. (3. vyd.); Pozsony. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. I–XIII. Főszerk. Kószeghy Péter. Bp., 2003–2012. IX. 240–266. (Majorossy Judit és H. Németh István szócikke.)

alapítási idejéről és körülményeiről mind a mai napig különböző álláspontok léteznek a történettudományban.³ A társaskáptalan tagjai közül választotta ki az 1348 óta a kegyúri jogokat birtokló város a belvárosban álló Szent Márton-templom plébánosát.⁴ A külvárosokban még két további plébánia, a Szent Mihály- és a Szent Lőrinc-plébánia létezett.⁵ A városban a 16. század elején két kolostor működött, a 13. század közepe előtt alapított ferences kolostor és az 1297 után alapított klarissza rendház, amely a ciszterci apácák örökségét vette át.⁶ A városban a 14. századtól kezdve az esztergomi érsek is házzal rendelkezett, amely központját képezte a Pozsony megyei tizedek behajtásának és értékesítésének.⁷ Gazdasági központként működtek a heiligenkreuzi ciszterciek pozsonyi háztulajdonai, amelyeknek a területén két kápolna is állt (a Szent Katalin-kápolna és az Orsolya utcai ismeretlen patrocíniumú kápolna).⁸ A városban még több más kápolnáról is maradtak fenn adatok, így működött egy a harmincadhivatal mellett, az érsek udvarán (Szent László-kápolna). Ismeretes még a Krisztus Teste-kápolna és a Szent Egyed-kápolna, illetve a Jakab család által alapított magánkápolna.⁹

Ez a struktúra a magyar katolikus egyház számára olyan sok megrázkódtatást hozó 16. század folyamán meglepő módon nem ment át lényeges változáson: megmaradt a társaskáptalan, és folyamatosan működött a két kolostor is. Az egyetlen számottevő átrendeződés a plébániáknál következett be: a két külvárosi plébánia, a Szent Mihály és a Szent Lőrinc megszűnt, a templomok az oszmán előrenyomulás miatt szükségessé vált védelmi átalakításoknak estek áldozatul.¹⁰ A látszólagos változatlanlanság mögött azonban mégis rejtőznek változások, ezeket mutatjuk be a következő oldalakon.

A pozsonyi társaskáptalan

A város egyházi életében továbbra is kulcsszerepet játszott a már említett társaskáptalan, amelynek jelentőségét felértékelte az oszmán hódítás és a reformáció nyomán kibonta-

³ Köblös József: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, a fehérvári, a győri és pozsonyi káptalan adattárával.* Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12) 13–14.; Juraj Šedivý: *Az egyház a középkori Pozsonyban. Régi választások és új kérdések.* In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel.* Szerk. Czocho Gábor – Kocsis Anna – Tóth Árpád. Bratislava, 2005. 100–106.; C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bírászkodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan és szervezete a XV. század elején.* Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3) 41–42.

⁴ C. Tóth–Lakatos–Mikó: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya*, 41.

⁵ Ortvy Tivadar: *Pozsony város története. II. 4. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és vallásérvölcsi élete.* Pozsony, 1903. 477–499.

⁶ Karácsony János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I–II. Bp., 1922–1924. I. 229. és II. 510. A ciszterci apácákról lásd Šedivý: *Az egyház a középkori Pozsonyban*, 111–116.

⁷ Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén.* In: *uő: Kolduló barátok, polgárok, nemeselek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Bp., 1981. 157–160.

⁸ Šedivý: *Az egyház a középkori Pozsonyban*, 117–118.

⁹ Felsorolásuk Ortvy: *Pozsony város*, 514–515., illetve Šedivý: *Az egyház a középkori Pozsonyban*, 122.

¹⁰ Ortvy: *Pozsony város*, 492–493., 498.

kozott átalakulás. Az ország területén a középkor végén működő mintegy 15 székes- és 35 társaskáptalanból a 17. század elejére, a zágrábit nem számítva, már csak négy székes- és három társaskáptalan (utóbbiak a pozsonyi, a szepesi és a vasvári) maradt meg, és az egykori mintegy 680 stallumból már csak hozzávetőleg 100 állt rendelkezésre.¹¹ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a pozsonyi társaskáptalanban uralkodó állapotokról átfogó kép nyerhető egy 1626-ban végzett káptalani vizitációnak köszönhetően.¹² Lóssy Imre váradi püspök, esztergomi helynök vizitátori megbízatására talán az adta az alkalmat, hogy éppen véget ért Balásffy Tamás pozsonyi prépostságának (1618–1625) viharos időszaka. A konfliktust kereső, harcias kedvű prépost alaposan felkavarta intézménye életét, 1618–1619-ben a prépost és a káptalan között több kanonok testi bántalmazása miatt per is folyt.¹³

Az 1626 márciusában végzett vizitáció szerint a káptalan a prépostból és 14 stallumból állt, de ebből két javadalom nem került betöltésre, jövedelmüket a káptalani alkalmazottak fizetésére fordították. Az egyikből tartották az istentiszteletek fényét biztosító kántorokat (a főkántort a város fizette), a másik biztosította a káptalani jegyző fizetését, a maradékot pedig szétosztották a mindenkor kanonokok között.¹⁴ De ezt a 12 stallumot sem mindig töltötték be, a vizitátor 1626-ban is csupán tíz kanonokot talált hivatalban, úgymint Nagy Györgyöt, Bielavi [vagy Bielavius] Tamást, Kápolnai Jakabot, Csepregi Jakabot, Veresmarti Mihályt, Schraider Henrich plébánost, Pápai Jánost, Kisdy Benedeket, Szentkereszti Balázst, Kecskeméti Pált (utóbbi lelkipásztori elfoglaltsága miatt nem volt jelen a vizitációnál), továbbá Dávid Pál prépostot, aki szintén távol volt uralkodói megbízatása miatt.¹⁵ A káptalan érdekessége, hogy *dignitasként* egyedül az örkanonok tisztsége létezett, ami a hiteleshely üzemeltetésében kulcsszerepet játszott. Az ő feladata volt a sekrestye őrzése, ahol az okleveleket, liturgikus ruhákat, szentek ereklyéit és a káptalan egyéb értékeit őrizték, ő kezelte a káptalan hiteleshelyi pecsétjét, ugyanakkor nem foglalt el külön helyet a káptalanon belül.¹⁶ Az olvasó- és az éneklőkanonok feladatait lényegében a rangidős kanonok (*canonicus senior*) látta el.¹⁷ Ezen a téren majd csak Lippay György érseksége idején következett be változás, aki felállította a *lector* és a *cantor* tisztségét.¹⁸ A káptalani birtokokon a gazdálkodást a dékán irányította, a birtokok jövedelmét ő gyűj-

¹¹ Molnár Antal: *A bátai apátság és népei a török korban*. Bp., 2006. (METEM Könyvek 56) 13–19.

¹² „Acta visitationis canonicae ecclesiae collegiatae Posoniensis Anno Domini 1626 celebratae”. (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár (Esztergom; = EFK Kt.) I. 210. A 40 fólióból álló kéziratot mikrofilmen a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Mikrofilmtárában használtam, tekerékszám A 5692.

¹³ Frankl [Fraknói] Vilmos: *Pázmány Péter élete és kora*. I–III. Pest 1868–1873. I. 378–432. Balásffy modern életrajza még hiányzik, személyére és munkásságára lásd Szabó Ignác: Balásffy Tamás élete és művei. *Magyar Sión* 35 [Új sorozat 11] (1897) 122–133., 184–200.

¹⁴ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 8^r.

¹⁵ EFK Kt. I. 210. fol. 2^v–3^r. Dávid Pál prépost, pécsi püspök éppen mint kancellárhelyettes működött, az erdélyi követségben járó Sennyey István kancellárt helyettesítette, vö. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest; = MNL OL) Magyar kancelláriai levéltár A 57 Libri regii vol. 7. pag. 518–520.

¹⁶ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 8^r. 28^r.

¹⁷ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 26^r.

¹⁸ Carolus Rimely: *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis*. Posonii, 1880. 46.

tötte be, és az ő feladata volt a jövedelmek elosztása is. Választására évente, Szent György napján került sor. A káptalan érdekeinek jogi védelmét is a dékán látta el. Hivatali évének letelte után számadást volt köteles benyújtani.¹⁹ A káptalani szerkezet érdekessége, hogy a prépost nem volt tagja a testületnek.²⁰ További tisztségnek számított a városplébánosi funkció, amelynek kötelmeiről a megfelelő helyen még szó esik.

A prépost

A pozsonyi prépost méltósága nem a préposti jövedelem miatt számított kívánatos állásnak a kora újkori magyar egyháziak számára. 1605-ben, amikor az akkor frissen kinevezett prépost, Naprághy Demeter erdélyi püspök folyamodványt nyújtott be a pilisi apátság elnyerése érdekében, Mátyás főherceg azért javasolta őt a pályázók közül, mert prépostsága csupán 300 tallér jövedelmet hozott neki.²¹ A jövedelmi viszonyok a későbbiekben sem változtak számottevően. Amiért a méltóság érdeklődést keltett az agilis egyháziakban, az a préposti rezidencia volt, amelynek a birtokba vétele annyit jelentett, hogy egy reprezentatív lakhellyel rendelkezett az illető az ország akkori fővárosában. Bár ezt a prépostnak egyáltalában nem volt egyszerű birtokba venni. Nem véletlen, hogy 1587-ben a nem sokkal korábban kinevezett prépostnak, Monoszlói Andrásnak át kellett engednie rezidenciáját Fejérvölgy István helytartó részére.²² Előtte egyszerű volt a helyzet, mert a helytartó Radéczy István egyben pozsonyi prépost is volt (1568–1586).²³ Hasonló helyzet állt elő 1602-ben, akkor sem az új prépost, Naprághy Demeter otthona lett a préposti rezidencia, hanem Szuhai István egri püspök, a Magyar Kamara elnöke vonult be oda, miközben a helytartó, Pethe Márton az esztergomi érsek házában lakott ekkor.²⁴ Még szerencse, hogy még két további háza volt a városban a prépostnak, így nem maradt fedél nélkül.²⁵

¹⁹ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 29^v–31^r.

²⁰ „Canonicatus autem praebendas fuisse antiquitus numero quatuordecim, quorum nullum possit habere dominus praepositus”. „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 8^r. Ennek a gyakorlatnak középkori előzményéről lásd C. Tóth–Lakatos–Mikó: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya*, 42.

²¹ Mátyás főherceg Rudolf császárhoz. 1605. május 21. Bécs. Österreichisches Staatsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv Hofkammerarchiv (Wien; = ÖStA FHKA HKA) Hofffinanz Ungarn (= HFU) r. Nr. 88. Konv. 1605. Mai fol. 230. Naprághy már korábban a csekély jövedelemre hivatkozva folyamodott a sági prépostságért. Mátyás főherceg Rudolf császárhoz. 1604. május 1. Bécs. Uo. r. Nr. 82. Konv. 1604. Jan. fol. 401.

²² Rudolf utasítása Ernő főhercegnek, hogy Fejérvölgy helytartónak a pozsonyi préposti házat minden tartozékával együtt át kell adni. 1587. augusztus 14. Prága. ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 52. Konv. 1587. Aug. fol. 131^r–131^v. Monoszlói András 1586. március 27-én nyerte el a préposti kinevezést. MNL OL A 57 vol. 4. pag. 441.

²³ Radéczy 1568. szeptember 16-án kapott kinevezést a prépostságra (MNL OL A 57 vol. 3. pag. 908–909.), amelyet haláláig betöltött.

²⁴ Rudolf tájékoztatása az Udvari Kamarához. 1603. november 20. Prága. ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 76. Konv. 1603. März fol. 223–224. Rudolf levele Pethe Mártonhoz 1603. november 15. Prága. Uo. r. Nr. 81. Konv. 1603. Nov. fol. 510.

²⁵ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 8^v.

Nem könnyű meghatározni a pozsonyi prépost helyét a magyar egyházi hierarchián belül.²⁶ A 17. század prépostjait szemügyre véve, ha a méltóság nem is tekinthető karriervégpontnak, és azt sem mondhatjuk, hogy fényes egyházi pályafutások nélkülözhetetlen tartozéka lett volna a pozsonyi préposti méltóság elnyerése. A prépostságot általában a török által elfoglalt részeken fekvő egyházmegyék püspökei nyerték el, legtöbbször (hét alkalommal a 17. században) a váci egyházmegye püspökei, akiknek a pozsonyi rezidencia igencsak jól jöhetett. Bár a legtöbb pozsonyi prépost a későbbiekben továbblépett egy másik, impozánsabb, vonzóbb püspökségre, a 19 kinevezett prépostból mindössze ketten érték el a kalocsai érsekséget, egy győri püspök és két egri püspök került ki közülük. Különösen a 17. század második felének prépostjai esetében érzékelhető látványos „karrierstop”, tulajdonképpen az 1650 után kinevezett kilenc prépost közül karrierről mindössze két személy esetében beszélhetünk. Szegedy Ferenc Lénártról és Pálffy Tamásról van szó, akik mindketten elnyerték az udvari kancellári címet. Igaz, Szegedy 1669-ben leköszönt hivataláról, és lényegében „cserélt” Pálffy Tamással, akit követett az egri püspökségben, míg utóbbi a Kolonich Lipót bécsújhelyi kinevezésével megüresedett nyitrai püspökséget kapta meg.²⁷

A pozsonyi káptalan kanonokjai

A kanonokok bemutatása sem könnyű feladat, hiányoznak ugyanis azok az alap kutatások, amelyekre támaszkodva egy mélyebb elemzés elvégezhető lenne. A Rimely Károly által közölt kanonoklistája és saját gyűjtésem alapján így csupán egy-két megjegyzést szándékozom tenni.²⁸ A 17. század első felének kanonokjait nézve úgy látszik, hogy Pozsony az ő esetükben is inkább végállomás, mintsem egy nagy léptékű karrier egyik állomása volt. A 17. század első felében kinevezett hatvan pozsonyi kanonokból mindössze hat személy jutott el a püspöki méltóságig: Majthényi László szerémi püspök (1608), Lóssy Imre váradai püspök, pályája csúcán esztergomi érsek (1622, 1637), Deáky László boszniai püspök (1623), Szentandrásy Csiky István erdélyi, majd veszprémi püspök (1618, 1630), Kisdy

²⁶ A prépostok sora (zárójelben a karriervégpont található): 1586–1601† Monoszlói András veszprémi püspök, 1602–1607 Naprághy Demeter erdélyi püspök (kalocsai érsek, győri adminisztrátor), 1607–1616 gr. Pálffy Miklós (lemond), 1618–1625† Balásffy Tamás boszniai püspök (pécsi püspök), 1625–1630 Dávid Pál tinnini püspök (veszprémi püspök), 1630–1635 if. br. Draskovich György váci püspök (győri püspök), 1635–1637 br. Jakusith György óbudai prépost (egri püspök), 1637–1646† Kopcsányi Mihály szerémi püspök (váci püspök), 1646–1648 Kisdy Benedek váradai püspök (egri püspök), 1648–1650 Püsky János váci püspök (kalocsai érsek, győri adminisztrátor), 1651–1653† Rohonczy István csanádi püspök, 1653–1655† Tarnóczy Mátyás váci püspök, 1655–1658† Zongor Zsigmond váci püspök, 1658–1660 br. Pálffy Tamás váci püspök, 1660–1662† Szentgyörgyi Ferenc váci püspök, 1663–1669 Szegedy Ferenc Lénárt váci püspök (egri püspök), 1669–1679† Pálffy Tamás nyitrai püspök és kancellár, 1679–1685† Kálmáncsay János (scardonai püspök), 1685–1696† Szenczy István (almisi püspök), 1696–1707† gr. Nádasdy Miklós sebenicói püspök. A lista Rimely munkájában közölt lista alapján készült, néhány helyen levéltári adatok alapján pontosítottam (Rimely: *Capitulum insignis ecclesiae*, 239–244.).

²⁷ Pályájukra Sugár István: *Az egri püspökök története*. Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye schematizmusa 1) 332–346.

²⁸ Rimely: *Capitulum insignis ecclesiae*, 266–275.

Benedek egri püspök (1648) és Héderváry János szkopjei püspök (1658). A hat személyből mindössze hárman voltak olyanok, akik egyházmegyes püspököknek számítottak: Lóssy Imre, Szentandrassy Csiky István, Kisdy Benedek. De fontos azt is szem előtt tartani, hogy a hat püspök közül mindössze Majthényi László volt az egyetlen, aki püspöki kinevezését pozsonyi kanonokként kapta meg, a többiek mind az esztergomi főkáptalan tagjaként nyertek főpapi címet. Csak összehasonlításképpen ugyanebben az időintervallumban, 1600–1650 között az esztergomi székeskáptalanba kinevezett 80 kanonok közül 26 lett püspök, ebből 17 megyéspüspök. A magyar egyház számára fontos karrierek szinte mind az esztergomi káptalanhoz kapcsolódtak.²⁹ Sokatmondó, hogy a tárgyalt fél évszázadban mindössze öt olyan pozsonyi kanonok volt, aki az esztergomi káptalanba tudott továbblépni: Lóssy Imre (1611), Deáky László (1608), Babóthy Ferenc (1614), Kisdy Benedek (1629) és Kőszeghy Menyhért (1654).³⁰ Nyilván nem véletlen, hogy közülük hárman a főpapok csoportjába is utat találtak. Másik három pozsonyi kanonok a győri káptalanban futott be karriert: Szentandrassy Csiky István (1618), Káldy Mihály (1638), Héderváry János (1651).³¹ Az elmondottakat látszik igazolni, hogy az 1626. évi vizitáció idején működő kanonokok közül egyedül Kisdy Benedek tudott előrelépni.³² Bár magyarázat majd csak egy részletes vizsgálat után adható, egy ok azonnali magyarázatként kínálkozik. Az Oláh Miklós korát követő prépostok Radéczy Istvántól kezdve szinte mindannyian elnyerték az uralkodótól a kanonokok kinevezésének a jogát. Ha a patrónus nem futott be karriert, akkor a kliens előrelépésére sem nyílt lehetőség.

További vizsgálatok tisztázhatják a város és a káptalan kapcsolatát. Az 1626-ban szolgáló kanonokok között mindössze egyetlen személy volt pozsonyi születésű, Nagy György, a későbbi városplébános.³³ Ez is azt jelzi – ami majd a többi pozsonyi katolikus egyházi intézménynél is kirajzolódik –, hogy 16–17. századi életben maradásukat nem annyira városi környezetüknek köszönhették, hanem inkább a nyugat-magyarországi régióknak, illetve Pozsony fővárosi szerepének.³⁴

A pozsonyi káptalan biztosította a városplébánost, amelyet a középkori gyakorlatnak megfelelően a város választott meg és akinek fizetését is a város biztosította. Ez meglehetősen tekintélyes összeg volt: évi 600 forint és 80 hordó bor, továbbá éves faellátmány. Igaz, ebből kellett eltartania a két káplánt, az iskolamestert és annak segédjét. A főkántort a város külön fizette, a többi kántort (az 1634-es vizitáció szerint három is volt belőlük) azonban a káptalan, ahogy arról fentebb már szó volt. Volt ezenkívül még külön harangozó, akinek

²⁹ Az adatok Kollányi Ferenc klasszikus munkáján alapulnak. Vö. Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1000–1900*. Esztergom, 1900.

³⁰ Kollányi: *Esztergomi kanonokok*, 210., 213., 229., 234.

³¹ Bedy Vince: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából 6) 408., 415., 428.

³² Kisdyról pozsonyi préposti működése kapcsán, illetve az 1647-ben működő kanonokokról lásd *Az első esztergomi egyházmegyei sematizmus 1647*. Közreadja Bojtos Anita. Bp., 2014. (Magyar Herald Series I. A katolikus megújulás forrásai) 57–63.

³³ Mikó Árpád – Pálffy Géza: *A pozsonyi Szent Márton székesegyház késő reneszánsz és kora barokk sírmelekei (16–17. század)*. *Művészettörténeti Értesítő* 51 (2002) 154–155.

³⁴ A fővárosi szerepről lásd Pálffy Géza: *A Magyar Királyság új fővárosa*. Pozsony a XVI. században. *Fons* 20 (2013) 3–75.

eltartása szintén a plébánost terhelte.³⁵ A különböző anyanyelvű közösségek: németek, magyarok, szlovákok lelkipásztori ellátása nem könnyű feladat elé állította a mindenkori plébánost, bár a városban élő szerzetesi közösségek is segítségére voltak. A német prédikációt a főtemplomban a plébános tartotta, amiben megtelepedésük után segítséget kapott a jezsuitáktól.³⁶ A magyar hívek pasztorációjában a ferencesek vállaltak komoly szerepet, ők mondták a magyar prédikációkat.³⁷ A szlovák nyelvű prédikátor a káptalanból került ki, 1634-ben Bielavi Tamás, aki erre külön jövedelmet bírt, egy szőlőt és a várostól 32 forint készpénzt kapott. A szlovák prédikációra a klarisszák templomában került sor, amely kapcsán nézeteltérés alakult ki később, a század közepén a jezsuiták és a ferencesek között.³⁸

Az 1626. évi vizitáció elég keszkesza viszonyokat mutatott a beneficiumok és egyéb oltárjavadalmak terén, amelyek többsége a 17. század elejére már elenyészett, azok birtokai világi kézre kerültek. A vizitáció kilenc beneficiumról emlékezett meg, amelyből többé-kevésbé még három működött, közülük az egyik a szlovák hitszónok számára volt fenntartva. A Krisztus Teste-beneficiumot Telegdy János kalocsai érsek, a Szent András beneficiumot Lóssy Imre váradi püspök élvezte.³⁹ A többi hat javadalom közül a legtöbb remény még a Szent Anna-kápolna (*capella Maixeriana*) esetében állt fenn. A javadalom tekintélyes hagyatékot kapott Kerekes János kamarai tanácsostól, bár a hagyaték – 1000 magyar forint, egy nagy szőlő és további 200 forint a kápolna rendbehozatalár – egyelőre nem talált utat a kedvezményezetthez.⁴⁰ Az érseki ház udvarán található Szent László-kápolna javadalmát ekkor Veresmarti Mihály pozsonyi kanonok birtokolta.⁴¹ A Szent Márton-templom többnyire csekély jövedelem fölött rendelkező oltárjavadalmait, amennyiben még léteztek, a kanonokok birtokolták.⁴² Pozsony kapcsán tehát semmiképpen sem lehet olyan „beneficium-gazdálkodásról” beszélni, mint Sopron város esetében, ahol a városvezetés az egyházi beneficiumokat ügyesen használta fel céljai elérésére.⁴³

A városban a káptalan irányítása alatt komoly iskola is működött, amelynek megerősítésére a 16. század közepén történt kísérlet.⁴⁴ Az 1634-es vizitáció szerint nemcsak iskolamester működött az iskolában, de volt segédtanítója is. Sőt, említésre került egy

³⁵ A plébános járandóságáról és kötelmeiről jól tájékoztat az 1634. évi vizitáció, amelyet Draskovich György prépost végzett. *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637)*. Vál., bev., jegyz. Beke Margit. Bp., 1994. 176–179.

³⁶ *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei*, 176.

³⁷ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 14^v.

³⁸ *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei*, 177.

³⁹ *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei*, 177.; „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 9^v.

⁴⁰ „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 9^v–11^v.

⁴¹ Uo. fol. 11^v. A jeles író meg is írta a kápolna történetét. Részleges közlése magyar fordításban: Veresmarti Mihály: A pozsonyi érseki palota kápolnája. *Magyar Sion* 6 (1868) 109–116.

⁴² „Acta visitationis [...] 1626”. EFK Kt. I. 210. fol. 11^v–12^v.

⁴³ Dominkovits Péter: Javadalmak – javadalmasok – patrónusok. Adatok és szempontok Sopron szabad királyi város egyháztörténetének várospolitikai kutatásához a 17. század első feléből. In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből*. Szerk. Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr, 2011. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai Források Feldolgozások 13) 77–102.

⁴⁴ A flamand származású, tekintélyes írói munkásságot maga mögött tudó Antonius Gerardus [Geeraerts] Laurentianus 1557 után néhány évig pozsonyi iskolamesterként, majd városplébánosként működött. Frankl [Fraknói] Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Bp., 1873. 141.

német iskolamester is, aki ugyan már nem volt hivatalban, de korábban német nyelvű levélfírást és számtant oktatott, felesége pedig a lányokat hímezni tanította.⁴⁵

Az esztergomi érsek (és a helytartó) jelenléte a városban

A maradék Magyar Királyság fővárosává lett Pozsony, miután Esztergom 1543-ban a törökök kezére került. Ekkor az esztergomi érsek másodrezidenciájává emelkedett, ahol esetenként egyik-másik érsek több időt töltött, mint Nagyszombatban. Így például Várday Pál, aki 1542 óta a helytartói tisztséget is viselte, és aki ezt a kötelességét nagyon komolyan vette, nem véletlen, hogy 1549 októberében Pozsonyban halt meg.⁴⁶ Az ő nevéhez fűződik a középkori érseki ház átépítése (1548).⁴⁷ Arra vonatkozóan eltérnek az álláspontok, hogy Oláh Miklós mit és mennyit alakított az érseki palotán, de az biztos, hogy a külvárosokban kertet vásárolt, amelyet maga rendezett be, és ahol saját költségén házat is építtetett. Az esztergomi érsek híres kertjének megalapítóját így benne tisztelhetjük.⁴⁸ Pozsony továbbra is megőrizte helyét az esztergomi érsekség birtokigazgatási struktúrájában, az érseki palota mögött álló dézsmaudvar tovább működött, és a pozsonyi érseki házhoz hozzárendelt birtokokat továbbra is külön tisztartó irányította.

A 16. század második felében az esztergomi érseki szék hosszabb időn át nem került betöltésre (1573–1596), ekkor sem maradt azonban magas rangú egyházi műveltség nélkül a város, a nádor helyett az uralkodó által kinevezett helytartó-főpap, mint láttuk, általában a városban tartózkodott: vagy a prépost házában, vagy az esztergomi érsek palotájában rendezkedett be. Az esztergomi érsek és egyházi helytartó ottléte azért fontos a helyi katolikus egyházi struktúra szempontjából, mert jelenlétük fontos támaszt jelentett a katolikus egyház számára. Az érseki udvartartás többségében katolikusokból állt, és a városban működő állami hivatalok, mindenekelőtt a Magyar Kamara személyzetével együtt erősítette a katolikus intézmények mögötti társadalmi hátteret.

A pozsonyi ferences kolostor

A pozsonyi ferences kolostor az 1517-ben különvált mariánus provincia egyik legfontosabb kolostora volt, amely a rendtartomány kevés folyamatosan működő rendházai közé

⁴⁵ Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 177.

⁴⁶ Várday Pálról lásd Laczlavik György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek és helytartó (1483–1549)*. Pécs–Bp., 2014. Helytartói működésére külön: uő: Várday Pál helytartói működése 1542–1549. *Levéltári Közlemények* 83 (2012) 3–67.

⁴⁷ Kemény Lajos: *Az érsekprímások alkotásai Pozsonyban*. Pozsony, 1941. 3. 1551. szeptember 3-án I. Ferdinánd arra utasította a Magyar Kamarát, hogy Martino de Spazo építőmester számára fizessék ki a pozsonyi érseki palota átépítése után még esedékes járandóságát. MNL OL E 21. 1551. szeptember 3.

⁴⁸ Gál-Mlakár Zsófia: Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez. *Fons* 14 (2007) 290–291. A kert megvásárlására és berendezésére lásd Merényi Lajos: Oláh Miklós végrendelete. *Magyar Történelmi Tár* 19 (1896) 149.

tartozott.⁴⁹ Jelentőségét mutatja, hogy nemegyszer a tartományfőnök is a kolostor lakója volt, és több alkalommal adott otthont rendi káptalanoknak is.⁵⁰ A kolostor fontos szerephez jutott a közéletben is: itt választották királlyá 1526. december 17-én I. Ferdinándot, és a későbbiekben a magyar rendek, leginkább az alsótábla a 16. század folyamán számos alkalommal ülésezett a kolostor falai között.⁵¹ A magyar királykoronázások alkalmával az aransarkantyús vitézek lovaggá ütése a ferences templomban zajlott.⁵²

Kapcsolata az elsődleges társadalmi környezetet képező várossal átalakult, amely koldulórend lévén gondokhoz vezetett a mindennapi megélhetés terén.⁵³ Már 1529-ben nehézségeket támasztott a város a ferencesek visszatérése elé, majd éppen száz évvel később, 1629-ben pedig maguk a ferencesek panaszkodtak arról, hogy gondjaik támadtak az alamizsnagyűjtéssel, mert a város nagyobb része protestánsná lett.⁵⁴ Ebben a helyzetben igen komoly segítséget jelentett az 1559 óta folyósított uralkodói (állami) támogatás, amely évi 100 forint készpénzt jelentett, de a ferences közösség még ezen túl is számíthatott több-kevesebb rendszerességgel juttatott sóra, halra (heti 1 forint értékben), gabonára és zabra.⁵⁵ 1624-ben ezenfelül 1000 forintot kaptak a kolostoruk rendbehozatalára, 1638-ban pedig 300 forintot templomjavításra.⁵⁶

A városi társadalommal ellentétben a városban élő nemesség, az itt dolgozó nemesi hivatalnokok, a regionális nemesi közösség, valamint a magyarországi főnemesség körében a pozsonyi ferencesek továbbra is nagy népszerűségnek örvendtek. Ezt mutatja a nemesi végrendeletek futólagos vizsgálata is, amelyek tanúsága szerint többen hagytak nagyobb összegeket rájuk, így például 1614-ben Johann de la Motte hadmérnök 300 forintot, a Homonnai Drugeth György elleni per kapcsán elhíresült, különböző törvénysértések miatt 1613-ban kivégzett, és a ferenceseknél eltemetett Szokoly Péter pedig 400

⁴⁹ A kolostor történetére lásd Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története*, I. 228–242.; Maszárík Viktor: *A szűz Máriáról nevezett Szt. Ferenczrendi tartomány pozsonyi zárdájának, templomának és góth stílusú tornyának története*. Pozsony, 1897.

⁵⁰ 1561-ben a pozsonyi kolostorban tervezett káptalan megtartásához 100 forint segélyt kapnak a ferencesek. MNL OL Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara levéltára, E 21. Benignae Resolutiones. 1561. április 19.

⁵¹ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, I. 235.; Pálffy: *A Magyar Királyság új fővárosa*, 19–20.

⁵² Maszárík: *A Szűz Máriáról nevezett Szt. Ferenczrendi*, 72–75.

⁵³ Ezt csak részben ellensúlyozták a kolostor által birtokolt ingatlanok és jövedelmek. Ezek számbavétele: Maszárík: *A szűz Máriáról nevezett Szt. Ferenczrendi*, 5–8.

⁵⁴ Szabó György Piusz: *Ferenczrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferenczrendiek történetéhez*. Bp., 1921. 322.; ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 137. Konv. 1629. Jun. fol. 66–70.

⁵⁵ Néhány példa az Udvari Kamara levéltárából. 1614-ben egy évre 90 forint értékű sót kaptak (ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 105. Konv. 1614. Jun. fol. 66–68.). Később, 1634-ben a sójárandóságot készpénzre váltotta a kamara (uo. Nr. 150. Konv. 1634. Aug. fol. 116–121.). 1619-ben bort kértek és kaptak Naprághy Demeter érsek hagyatékából (uo. Nr. 118. Konv. 1619. Apr. fol. 120–124.). A péntekenként adott halról szintén 1619-ből maradtak meg adatok (uo. r. Nr. 118. Konv. 1619. Mai fol. 181–182.). 1622-ben 60 hordó bort és négy mut zabot kapott a kolostor (uo. r. Nr. 123. Konv. 1622. Dez. fol. 112–113.). 1624-ben a szokásos készpénzjárandóságot az uralkodó 100 forintról 200-ra emelte (uo. r. Nr. 125. Konv. 1624. Jun. fol. 95–96.). 1625-ben 25 hordó bort kaptak (uo. Nr. 127. Konv. 1625. Apr. fol. 49–53.).

⁵⁶ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 126. Konv. 1624. Sept. fol. 127–128. és r. Nr. 157. Konv. 1638. März fol. 35–351.

forintot.⁵⁷ Bár a városban élő katolikus elit reprezentatív temetkezőhelye a Szent Márton-templom, a város főtemploma volt, és ezzel a ferences templom nem tudott versenyre kelni, mégis többen választották temetkezőhelyül ez utóbbit, főleg olyanok, akik valamifajta személyes kötődéssel rendelkeztek a rendhez.⁵⁸ Ezek közé volt sorolható minden bizonnyal Csáky László országbíró, akinek lánytestvére Csáky Anna Franciska, a kor egyik ismert klarissza apácája volt, vagy éppen Sennyey Sándor, akinek testvére, Sennyey István győri püspök a mariánus ferencesek fontos pártfogójának számított a nyugat-magyarországi térségben.⁵⁹ A kolostor a hozzá kötődő katolikus nemesek számára egyfajta őrzőhelyként is működött, ahol biztonságban tudhatták értékeiket. Ifjabb Nagymihályi Ferenc az 1660-as években öt ládában több ezer forint készpénzt, kelyheket, gyűrűket, értékes fegyvereket helyezett el a kolostorban.⁶⁰

A 17. század első harmadában a mariánus ferencesek jelenléte lényegesen megerősödött a térségben, és ez befolyásolta a pozsonyi kolostor helyzetét is. Az 1610–1640 közötti években – nagyúri és főpapi támogatók: Esterházy Miklós, Sennyey István vagy Pázmány Péter támogatásával – gyors egymásutánban új kolostorok jöttek létre Győrben (1614), Érsekújváron (1629), Kismartonban (1630) és Szombathelyen (1634).⁶¹ Mindez alapvetőleg összefüggött azzal a rendi reformmal, amelyet a rendi vezetés hajtott végre ezekben az években, elsősorban a délnémet térségből, illetve Ausztriából érkező itáliai páterek segítségével.⁶² A rendi reform szerencsésen egybeesett a nyugat-magyarországi főurak katolikus hitre való visszatéréseivel és egyre erősödő egyháztámogatásával. A pozsonyi kolostor létszámadatai is visszatükrözik a rend megerősödését. 1600-ban még csak 12 szerzetes él itt, 1608-ban 25, 1614-ben pedig már 34 fő, köztük 15 áldozópap.⁶³ A megnövekedett számú szerzetes befogadására ki kellett bővíteni a kolostor épületét (ez 1606–1613, illetve 1637–1640 között valósult meg).⁶⁴

A pozsonyi kolostorban élő német, magyar és szlovák szerzetesek hivatásuknak megfelelően részt vállaltak a város és a város környékének lelkipásztori ellátásában. Igehirdetésben vállalt szerepükről már szó esett, ezenkívül több vallásos társulatot vezettek, így az 1630-ban felállított kordástársulatot, továbbá az 1663-ban alapított Szent Antal-társulatot.⁶⁵ További vizsgálatok árnyalhatják a város és a szerzetesközösség, illetve a régió és a szerzetesközösség kapcsolatát.

⁵⁷ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 105. Konv. 1614. Jun. fol. 75–79., uo. r. Nr. 105. Konv. 1614. Febr. fol. 83. és uo. r. Nr. 105. Konv. 1614. März fol. 76–83.

⁵⁸ A Szent Márton-templombeli sírkövek számbavételére lásd Mikó-Pálffy: A pozsonyi Szent Márton-templom, 107–172. A ferences templom sírköveiről lásd Mikó Árpád – Pálffy Géza: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. *Művészettörténeti Értesítő* 54 (2005) 319–348.

⁵⁹ Mikó-Pálffy: A pozsonyi ferences templom, 320.; Karácsonyi: *Szent Ferenc rendjének története*, I. 236.

⁶⁰ Nagymihályi Ferenc végrendelete. 1656. április 20. (ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv Familienarchiv Erdődy Lad. 3. Fasc. 2. Nr. 18.)

⁶¹ Karácsonyi: *Szent Ferenc rendjének története*, I. 176., 169., 129–130., 285.

⁶² Uo. I. 108–120.

⁶³ ÖStA FHKA HKA HFU r. Nr. 95. Konv. 1608. Apr. fol. 61–62., uo. r. Nr. 105. Konv. 1614. März fol. 79^r–79^v.

⁶⁴ Karácsonyi: *Szent Ferenc rendjének története*, I. 241.

⁶⁵ Uo. 241–242.; Maszárik: *A szűz Máriáról nevezett Szt. Ferencrendi*, 98–99.

A klarissza kolostor

A késő középkori magyarországi apáca kolostorok hálózata a 16. század második felére szinte teljes egészében felszámolódott, mindössze két kolostor élte túl a változásokat, a klarissza apácák pozsonyi és nagyszombati kolostora. A pozsonyi kolostor története azt mutatja, hogy nem a közvetlen társadalmi környezetet képező városi közeg játszott elsődleges szerepet megmaradásában, hanem regionális-országos erők közreműködése hatott ebbe az irányba. A protestánsná váló város már az 1540-es években megpróbálkozott az apácák eltávolításával, pontosabban a városba való visszatérésük a megakadályozásával, de az uralkodó (1540), majd Várday Pál esztergomi érsek, helytartó (1543) fellépése megakadályozta azt.⁶⁶ A város végül is kénytelen volt az Óbudáról menekülő, Pozsonyba érkező klarissza apácáknak átadni az akkor már ispotályként használt kolostorépületet, amely azután gyűjtőpontja lett különböző kolostorból érkező apácáknak, illetve az általuk mentett értékeknek. Több magyar apáca kolostor hagyatékát vette át a kolostor, a menekülő rendtagok féltve őrzött kegytárgyakat, ereklyéket hoztak magukkal, és a kolostorok birtokainak egy részét is sikerült megtartani. A pozsonyi klarissza kolostor anyagi helyzetét jelentős mértékben megerősítette, hogy a 16. század végén a somlóvásárhelyi premontrai apáca kolostor utolsó főnöknője, Vásárhelyi Katalin is Pozsonyba költözött, akinek halála után 1600-ban a klarisszák királyi adományba megkapták annak birtokait.⁶⁷ 1614-ben a jezsuiták nagyszombati letelepedése hozott újabb „vérfrissítést”, mert a Nagyszombatban élő, egykori margitszigeti domonkos apácákat kiköltöztették a jezsuita kollégiumnak szánt kolostorukból, és a pozsonyi klarissza kolostorba telepítették át őket. A műveletnek köszönhetően tíz apáca érkezett Pozsonyba.⁶⁸ A domonkos apácák magukkal hozták a szentként tisztelt Árpád-házi Margit testét, amely azután egészen a kolostor 1782-es feloszlatásáig népszerű kultusz tárgyát képezte.⁶⁹

Közben a pozsonyi kolostor megindult a reform útján. Ehhez Bocskai István és Bethlen Gábor támadásai (1605, 1619–1620) akaratukon kívül jelentős lökést nyújtottak, ugyanis mindkét alkalommal a pozsonyi apácák Bécsbe menekültek az ottani klarisszákhoz, ahol megismerkedtek a rendi reform által szabályozott életvitellel, és ahonnan német anyanyelvű, reformszellemű apácákkal megerősítve tértek vissza.⁷⁰ A reform nyomán szigorúbb szabályokat vettek át, amely nem utolsósorban a klauzúra megszigorítását jelentette. Ennek kapcsán megerősödött a férfi kontroll a női kolostor felett, azaz egyre intenzívebb mariánus ferences lelki vezetés alá kerültek a klarissza apácák. A társadalmi határok is a korábbinál erőteljesebben rajzolódtak ki. Az ebbe az irányba tett lépéseket megkönnyítette, hogy ismételten Bécsbe menekült apácák közül 1623-ban a német anya-

⁶⁶ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, II. 515–516.; Schönvitzky Bertalan: *A pozsonyi klarissza-apácák története. Adatok a pozsonyi gymnasium történetéhez*. Pozsony, 1886. 23–24.

⁶⁷ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, II. 518–519.; Lukcsics Pál: *A vásárhelyi apácák története*. Veszprém, 1923. 40–41., 110–111.

⁶⁸ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, II. 521.; Schönvitzky: *A pozsonyi klarissza-apácák*, 27–28.

⁶⁹ Szyllaba Emil: *A pozsonyi klarissza templom története*. Pozsony, 1944. 32., 58–66.

⁷⁰ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, II. 524–525.

nyelvű apácák, összesen 12 fő, nem tértek vissza Magyarországra, hanem Eleonóra császárné, II. Ferdinánd hitvese jóvoltából átvettek egy üresen álló bécsi kolostort, az úgynevezett *Nikolaiklostert* (Szent Miklós-kolostort).⁷¹

A visszatérő apácák között így túlsúlyba kerültek a magyar anyanyelvű apácák, és a klarissza kolostor látványosan megindult a nemesi apácaközösséggé válás útján, ami viszont a reformszabályok megtartásának nem kedvezett.⁷² A kolostor tagjainak jelentős része a 17. század közepén már nemesi származású volt: 1655-ben 48 fő élt a kolostorban (a kolostor létszáma 50 főben volt maximálva), ebből 19 fő volt szolgáló nővér, 1 novícia, 4 gyerek és 28 nővér, akik közül nem kevesebb, mint 21 volt nemesi származású, köztük nem egy főnemesi család sarja a Csáky, Draskovich, Wesselényi, Nádasdy famíliákból.⁷³ A főnemesi lányok egy része mindenfajta fogadalom nélkül, csupán nevelésre került a zárdákba, Lippay György esztergomi érsek szerint a pozsonyi és nagyszombati klarissza kolostorban 1652-ben 17 ilyen mágnaslány nevelődött.⁷⁴ Az exkluzivitást elősegítette, hogy a belépéshez hozományt kellett a jelöltnek a kolostorba magával hoznia, amely 2000–3000 forint körül mozgott, továbbá évente mintegy 300 forint jövedelmet kellett biztosítani a számára, amely általában egy erre lekötött birtok jövedelméből került ki.⁷⁵ A klarissza apácák nemcsak a világi társadalom, hanem a magyar főpapság támogatásával is számolhattak. Ezt mutatja, hogy 1633 és 1640 között új kolostor épült Pázmány Péter és Lóssy Imre esztergomi érsek jóvoltából, akik több mint 60 000 forintot áldoztak erre a célra.⁷⁶ A kolostor temploma fontos helyet töltött be a városban élő szlovákok lelkigondozásában, miként azt már korábban jeleztem.

A katolikus egyházi struktúra további alakulása a 17. század második felében

A 17. század első felének legfontosabb változását a jezsuita rend letelepedése jelentette, amelyről részletes képet rajzol Kádár Zsófia e folyóiratszámában olvasható tanulmányában. A jezsuita gimnázium tette lehetővé, hogy Pozsonyban Lóssy Imre esztergomi érsek 1642-ben küsszemináriumot alapítson.⁷⁷ A szemináriumot az érsek 12 fő számára alapította, de 1647-ben csak heten tanultak a jezsuita gimnázium *poetica* és *rhetorica* osztályában.⁷⁸ A jezsuitakénál kevésbé tartósnak bizonyult az angolkisasszonyok pozsonyi alapítása, amelynek a rend első feloszlata gyorsan véget vetett (1628–1631).⁷⁹

⁷¹ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, II. 521.

⁷² Horn Ildikó: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. *Aetas* 7 (1992) 3. sz. 31–34.

⁷³ Uo. 32.

⁷⁴ Lippay György III. Ferdinándhoz. 1652. július 19. Pozsony. MNL OL Magyar kancelláriai levéltár, A 30 Litterae archiepiscoporum Nr. 269.

⁷⁵ Horn: Csáky Anna Franciska, 34–35.

⁷⁶ Schönvitzky: *A pozsonyi klarissza-apácák*, 38–40.

⁷⁷ Mihályfi Ákos: *A papnevelés története és elmélete. I. A papnevelés története*. Bp., 1896. 213.

⁷⁸ *Az első esztergomi egyházmegyei sematizmus*, 143.

⁷⁹ Kádár Zsófia Klára: *Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron)*. Bp., 2016. (Doktori disszertáció) 61–64.

A kialakult katolikus intézményrendszer lényeges bővülése következett be az 1670-es években, amikor az állam kísérletet tett a protestáns egyházszervezet erőszakos felszámolására. Mivel a magyar katolikus egyház nem volt képes a kihívásnak eleget tenni, és a megüresedett parókiák gondozását átvenni, több szerzetesrend jelent meg a térségben, illetve Pozsonyban, amely az ország fővárosaként különösen kívánatos helyszínnek számított. 1672-ben telepedtek meg a városban Szelepcsényi György esztergomi érsek pártfogását élvezve a gyógyítással foglalkozó irgalmasok (1650-es szepesváraljai alapítás után ez a második magyarországi alapításuk).⁸⁰ Friss letelepülőnek számított az országban a kapucinus rend is, a ferences rend ezen ága ugyanis csupán 1674-ben alapította meg az első magyarországi rendházat Bazinban. A pozsonyi rendház 1676-ban került megalapításra az egyik külvárosban, gróf Strattmann Mária Terézia és gróf Balassa II. Bálint támogatásával.⁸¹ A pozsonyi magyar evangélikusok templomát az orsolyita apácák kapták meg, akiknek az első képviselői 1676-ban érkeztek a városba.⁸² Az ő megjelenésük töltötte be azt az űrt, amely a leánynevelés terén mind ez idáig fennállt, és amely kitöltésére évtizedekkel korábban Maria Ward leányai már egyszer kísérletet tettek. Felmerült a kármeliták letelepítésének a lehetősége, de végül mégsem ők, hanem a rabkiváltó trinitárius rend kapott engedélyt a városban való megtelepedésre. A főleg alamiznagyűjtésből élő rend a török fogságba esett rabok kiváltását tekintette feladatának. A pozsonyi alapítás Kollo-nich Lipót esztergomi érsek támogatásával jött létre (1697).⁸³

Összefoglalás

Pozsony városa esetében a vallási helyzet nem a megszokott magyarországi séma szerint alakult, bár egy túlnyomórészt evangélikus városban evangélikus városvezetés jött létre, azonban a katolikus intézményrendszer mégis szinte sértetlenül fennmaradt. Ennek oka leginkább abban rejlett, hogy Pozsony a Magyar Királyság fővárosává vált, amelynek életét ilyen módon nem csupán a helyi közösség és annak elitje határozta meg, hanem a beköltöző állami intézmények, a környéken birtokot szerző országos elit tagjai is befolyásolták. A város katolikus intézményrendszere egyrészt fontos támaszt jelentett a jezsuita rend pozsonyi működéséhez, másrészt létével befolyásolta a működésüket.

⁸⁰ Ortway Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben*. Pozsony, 1905. 602–603.

⁸¹ Karácsonyi: *Szent Ferencz rendjének története*, II. 441–442.

⁸² Ortway: *Pozsony város utcái és terei*, 397.

⁸³ Fallenbüchl Zoltán: *A trinitárius rend története Magyarországon*. Bp., 1943. 14–15.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: 224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznaponként 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: 06 30 203 1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

